

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ
Том 6, 2014

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE DE PHILOSOPHIE
LIVRE DES SCIENCES DE L'INFORMATION ET DES BIBLIOTHEQUES
Tome 6, 2014

ИДЕОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВАНИЯ НА МУЗЕЙНАТА ИНСТИТУЦИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА НА ДЪРЖАВНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ (1944-1989 Г.)

СИЛВИЯ СТАНЧЕВА

Sylvia Stancheva. IDEOLOGICAL GROUND OF THE MUSEUM INSTITUTION DURING THE PERIOD OF STATE SOCIALISM IN BULGARIA (1944-1989)

The paper presents a comprehensive and systematic study of the development of museums in Bulgaria during the state socialism (1944-1989). It analyzes the symbiosis of both ideologies (communism and nationalism) within the museum institution. Special attention is paid to the measures taken by the Bulgarian Communist Party in respect to the ideological transformation of museums. It examines the structure of the socialist museum and the imposition of dialectical-materialist approach to exhibitions, as well as the mandatory parts of the exhibitions such as the workers' revolutionary movement and the socialist development.

Съвременните изследвания, посветени на историята на българските музеи в периода на държавния социализъм* са много малко на брой. Те

---

* За обозначаване на периода 1944–1989 г. използвам термина „държавен социализъм“, въпреки че съм наясно с протичащите академични и обществени дебати относно употребата на термините „комунизъм“ и „социализъм“. Вж. **Кабакчиева**, Петя. Дебатите за комунизма в България – в търсене на методологическо осмисляне. В: *Пирон: Издание на Културен център на СУ "Св. Климент Охридски"* [онлайн]. 2009, № 2. [Прегледан на 15.02.2013]. Достъпно от: <http://piron.phls.uni-sofia.bg/broj-2-2009/item/92-debatite-za-komunizma-w-bylgaria-w-tyrsene-na-metodologicheskko-osmisliane>; **Аврамов**, Румен. Бележки върху (соц)носталгията.

се задоволяват с един документален и фактологичен преглед, като са крайно предпазливи, когато оценяват държавната политика в областта на музеите и логиките на аргументацията на Българската комунистическа партия по отношение на идеологическата ангажираност на музеите¹. Малко са случаите, когато авторите спират вниманието си върху експозиционната дейност на музеите и анализират идеологическите изисквания към тях. Ето защо на следващите страници ще проследя механизмите, които използва Партията, за да осъществи своята политика и идеологическа пропаганда посредством музеите. Ще разгледам какви изисквания поставя държавата, респективно Партията, към музеите и какви мерки и дейности предприемат те, за да отговорят на поставените им задачи. Основните източници за настоящия анализ са нормативната уредба, както и административната организация на музеите. За да уточня как се е развивал музейният дискурс, в смисъл на обсъждане на музейната проблематика, идейната концепция за дейността на българските музеи и по-специално тяхната експозиционна дейност, проведох интервюта и разговори с представители на музейните среди, съвременници на разглеждания период. Проследих и цялото течение на списание „Музеи и паметници на културата“², което дълги години е основният форум за музейните специалисти, за периода от първия брой на списанието през 1956 г. до 1988 г., когато спира да излиза.

Като за начало е нужно да направя следната уговорка: макар и често разглеждан като единно цяло, периодът на държавен социализъм не е хомогенен. По отношение на развитието на музейното дело Симеон Недков например го разделя на три етапа. Първият обхваща времето 1944–1952 г., когато се въвежда новата идеология и се приемат първите нормативни актове в музейната област. Вторият е от 1952 г. до 1966 г., когато се създават окръжните исторически музеи – основата на музейната система в страната. Третият етап обхваща времето от 1966 г. до 1989 г. В неговото начало се създават Окръжните дирекции „Културно-

---

Двадесет години след това.... В: *Култура*, 2012, № 9, с.10–11. ISSN 0861-1408; **Знеполски**, Ивайло. *Българският комунизъм – социокултурни черти и властова траектория*. София, Сиела, Институт за изследване на близкото минало, 2008; **Баева**, Искра, **Калинова**, Евгения. *Социализмът в огледалото на прехода*. София, Изток-Запад, 2011 и др.

¹ Сред тях са изследванията на: **Кисьов**, И. *Музейното дело в България: Документална хроника (1945–1990)*. София, Моливчето, 2004; **Гюрова**, С. *Музейното дело в България*. Плевен, Фондация Арете, 2006.

² **Музеи и паметници на културата**. Орган на Комитета по културата и изкуството и ЦК на Профсъюза на работниците от полиграфията и културните институти – Клуб на музейните работници. София, Комитета по културата и изкуството, 1956-1988. ISSN 0324-1793.

историческо наследство“³, които осъществяват държавната политика в тази област³. Самата релация комунизъм – национализъм претърпява развитие в периода 1944–1989 г., но настоящият текст няма за цел да анализира промените и развитието на социалистическата система. Безспорно тези промени се отразяват и върху културната политика, провеждана спрямо музеите. Би могло да се каже, обаче, че през целия период музеите си остават пропагандни институти първо и основно на комунистическата и едва след това на националната идеология.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИ ПОЗИЦИИ НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ (БКП) ПО ОТНОШЕНИЕ НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО

За да се разберат политиките, повлияли развитието на българските музеи през този период, е от съществено значение първо да се разгледат идеологическите позиции на Българската комунистическа партия (БКП) по отношение на културно-историческото наследство и музеите като институции, които го съхраняват и експонират. Ще си позволя повече цитати, тъй като „духът“ на този период трудно бива пресъздаден извън неговата собствена лексика и реторика. Най-важният акцент в този смисъл е безспорният стремеж на БКП по време на своето управление „ефикасно да използва“ културното наследство. Зад това „ефикасно използване“ се крие употребата му за идеологическа пропаганда на комунизма. Още първите марксисти, пропагандирайки научния социализъм в България, отделят специално внимание на културното наследство. След Бузлуджанския конгрес (1891 г.) и създаването на БСДП разбирането на културното наследство придобива марксистическа насоченост. Димитър Благоев, Георги Кирков, Георги Бакалов и техните съратници приемат, че революционните марксисти и работническата класа са „законни наследници на всичко прогресивно и демократично от вековната култура на българския народ“⁴. С течение на времето, когато водачите и членовете на партията се запознават по-обстойно с трудовете на К. Маркс и Ф. Енгелс и особено на В. И. Ленин, позициите на БКП спрямо културно-историческото наследство изкрystalлизират. Партията приема за „идейно оръжие ленинизма и това ѝ дава възможност по-успешно да се отърси от сектантско-догматичните тежнени в оценката на миналото“⁵.

---

³ Недков, С. *История на музейното дело в България*. София, Агенция Европрес, 2006, с. 340.

⁴ Илиев, К. Българската комунистическа партия и културно-историческото наследство. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 34.

⁵ Илиев, К. Цит. съч., с. 34.

За изграждане на новото комунистическо отношение към културното наследство огромна роля изиграват насоките, които дава Георги Димитров. Той възпитава българските комунисти в ленинско отношение към миналото, учи ги да възприемат всичко „прогресивно и демократично, сътворено в областта на българската и общочовешката култура“⁶. Със своята марксистко-ленинска трактовка на съдържанието на понятието „историческо и културно наследство“ той определя критериите за оценката му. Постановките на Г. Димитров за културното наследство залягат в основата на „социалистическата културна революция“⁷.

През 1956 г., три години след смъртта на Сталин и края на т.нар. „култ към личността на Сталин“, в Съветския съюз се провежда XX конгрес на КПСС, а през април същата година и Априлският пленум на БКП. Тези политически промени имат пряко отражение върху културната политика на България и в частност върху музейното дело⁸. След Априлския пленум БКП публично осъжда „проявите на nihilизъм и сектантство в духовната сфера“*. Партията разглежда системата, обхващаща музейната мрежа, мемориалните комплекси, културно-историческото наследство като фактор за формирането на социалистическото общество. БКП осъжда политиката по отношение на културното наследство и на своите конгреси и пленуми. По време на Дванадесетия си конгрес (от 31 март до 4 април 1981 г.) Партията характеризира разширяването и издигането на социалните функции на културата като основна закономерност на зрелия социализъм, определя я като активен фактор за „цялостното развитие на личността и колектива, за комунистическото възпитание на масите“⁹. В отчетния доклад към конгреса е поставена задачата за преустройство на стила на работа, за повишаване цялостната ефективност в областта на културата, където както се отбелязва „не може да се пилее безрезултатно народна пара“¹⁰. Пак там се подчертава, че икономическият подход и неговият механизъм в тази област няма друга цел освен да повишава ефективността на културния живот, да активизира дейностите на културните институти и звена. Наред с „пропагандата“ на хилядолетната култура на българските земи още по-широко според БКП трябва да се популяризират успехите на социалистическа култура. В тезисите се казва също, че дей-

---

⁶ Пак там, с. 34.

⁷ Пак там., с. 34.

⁸ Недков, С. Цит. съч., с. 247.

* Важно е да се уточни, че БКП използва понятието „духовна сфера“, имайки предвид културната сфера. Тази подмяна на понятийния апарат се осъществява още в самото начало на управлението на партията.

⁹ Илиев, К., Цит. съч., с. 34.

¹⁰ Пак там, с. 34.

ността на музеите и художествените галерии трябва по-тясно да се свързва с идеологическите и естетико-възпитателните функции на културния фронт. Нещо повече, настоява се върху стриктното следване на насоките, дадени от Годор Живков: „невъзможно е да се прави примерно нова музейна експозиция, без да сме асимилирали богатството от съвременни идеи на др. Т. Живков в „Слово за България“, „Слово за Димитров“, в писмото до авторския колектив на „Панорама на българската култура“, в словото при откриването на Националния исторически музей“¹¹.

Всички решения на партията по отношение на музеите веднага биват отразявани на страниците на списание „Музеи и паметници на културата“. В него редовно се дават насоки за развитието на музеите и работата на музейните специалисти, дефинират се задачите, които трябва да бъдат изпълнени от музеите. Дългогодишният директор на Дирекция „Музеи“ към Комитета за култура Иван Кисьов в почти всеки брой дава напътствия на своите колеги в цикъл от статии, целящи подобрене на работата на музеите, така че да отговорят на задачите, поставени им от партията. В една от статиите си той дефинира ролята на музеите в социалистическото общество. Според него музеите са научни и културно-просветни институти, призвани да играят важна роля в осъществяването на политиката на Българската комунистическа партия на идеологическия фронт и в културното развитие на народа. Те използват миналото като важен източник за възпитание на трудещите се и подрастващото поколение, за формирането на „новия гражданин, носител на комунистическия морал“¹². От името на дирекцията, която оглавява и която е органът, контролиращ дейността на българските музеи, Кисьов призовава към промени областта на експозиционната работа. Преди всичко трябва да се показват повече сравнителни материали, особено за икономическото положение на работническата класа и трудещите се, както и материали, „показващи ролята на народните маси в историческото развитие“¹³. В същата статия са поставени и изисквания към екскурзоводите. В центъра на своите беседи за посетителите те трябва да поставят историята на БКП и революционните борби. Според Кисьов по този начин у посетителите ще бъде предизвикано чувство на гордост, че са наследници на народ и партия с „богати културно и революционно минало, оставили трайни следи в историята на човечеството и играли видна роля в международното работническо

---

¹¹ Пак там, с. 34.

¹² **Кисьов, И.** Работата на музеите на по-високо идейно-политическо равнище. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 2, с. 1.

¹³ **Кисьов, И.** Цит съч., с. 2.

и комунистическо движение¹⁴. Според него самите паметници, изложени във витрините, не биха оказали никакво въздействие с един вял, небрежен и обективистичен показ. Ето защо от екскурзководите се изисква да изготвят емоционални беседи, за да излезе посетителят обогатен с „нови исторически познания, вдъхновен за нови трудови подвизи в името на величието на родината, в името на прекрасното дело на нашата партия“¹⁵. В тези призови съвсем ясно се разчита пропагандната дейност, която е възложена на музеите. Логиката на тази особена форма на сливане на комунизъм и национализъм е следната: музейните специалисти трябва да служат на партията, защото тя се грижи за благото на хората и Родината, т.е. пътят към служене на Родината е опосредстван чрез партията. Оттук и високите очаквания към музеите и отделите за историята на капитализма и работническото революционно движение.

Българската музеология през времето на държавния социализъм е изцяло подчинена на принципите на т. нар. социалистическа музеология. Българските музейни специалисти почти не са запознати с „буржоазната музеология“. Единствената чуждестранни изследвания, които им е разрешено да използват, са на съветски музеолози и тези на учени от други социалистически страни. В случаите, когато имат достъп до нея, те са задължени да „изобличат фалшификациите на различните империалистически централи и отделни учени в чужбина“¹⁶. По-конкретно задачата, която е поставена на музейните уредници в това отношение е да направят критически анализ на теоретическите основи на буржоазното музейно дело: „На вещеведческото идеалистично и обективистично показване на историческия процес следва да се противопоставя марксистко-ленинското учение за развитието на обществото. Постановките на историческия материализъм трябва да намерят ясно отражение при музейните експозиции“¹⁷.

НОРМАТИВНА УРЕДБА

За да се очертае експозиционната работа на музеите през периода 1944–1989 г., на първо място е нужно да се отбележи, че в голяма степен музеите през този период са разглеждани като институти за пропаганда на комунистическата партия и идеология. Първите мерки, които предприема Партията по отношение на музеите и музейното дело, са свързани със законодателството и нормативната уредба. Най-важната

---

¹⁴ Пак там, с. 1.

¹⁵ [Уводна статия на редакцията]. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 2, с. 1.

¹⁶ **Кисъв**, И. Цит. съч., с. 2.

¹⁷ Пак там, с. 2.

задача е идеологическата трансформация на всички музеи. Комунистическата идеология става водещ принцип при изграждането на новите музеи¹⁸.

На 28 май 1947 г. Националният съвет на Отечествения фронт издава Окръжно № 17, с което се препоръчва на отечественофронтските комитети и местните организации да издирват, събират и съхраняват документи и материали, свързани с антифашистката борба¹⁹. На своя Пети конгрес през 1948 г. БКП инициира създаването на нови музеи и ново законодателство в областта на културното наследство, тъй като „старото е буржоазно законодателство и не е съгласувано със социалистическите идеи“²⁰. Все в този дух е и приетият през 1949 г. Закон за събиране на материали за съпротивителното движение в България²¹. Този закон цели да стимулира събирането и съхранението на материали и лични вещи на хора, свързани с комунистическата партия по време на антифашистката съпротива.

През 1951 г. държавните органи и институции, които имат отношение към въпросите на музейното дело, работят по подготовката на проектозакон за паметниците на културата. Работата по този нормативен акт се забавя неоправдано на равнище Министерски съвет. Освен това там упорито настояват и накрая налагат устройството на музейното дело в България да бъде уредено не със закон, а с по-малко задължаващо постановление²². На 30 декември 1951 г. е прието Постановление № 1608 на МС. В обемистата преписка по постановлението се намира български превод на аналогично руско постановление, преведено от сборник с нормативни документи. Този факт е достатъчно показателен за механизмите на вземане на решения от българското правителство и налагането на съответни съветски документи и практики. „Българското“ постановление повтаря почти буквално съветския си първоизточник, в известна степен съобразено с българските условия на административно-териториална структура. Вероятно от това постановление произхождат началните – запазени и до днес – концепция за еднотипни общоисторически музеи във всички български градове и в редица села²³.

---

¹⁸ **Сиянновска-Новикова, Т.** *Основи на музеезнанието: Лекции и изследвания.* София, Наука и изкуство, 1972, с. 181.

¹⁹ **Недков, С.** Цит. съч., с. 238.

²⁰ **Сиянновска-Новикова, Т.** Цит. съч., с. 180.

²¹ **Закон за събиране на материали за съпротивителното движение в България.** В: *Държавен вестник*, № 177, 3 авг. 1949.

²² **Гюрова, С.** *Музейното дело в България.* Плевен, Фондация Арете, 2006, с. 62–63.

²³ **Шарова, К.** Накратко за пътя на музеите в България. В: **Гюрова, С.** *Музейното дело в България.* Плевен, Фондация Арете, 2006, с. 42.

В „История на музейното дело в България“ Симеон Недков твърди, че през 1952 г. се предприема кампания за идеологическото преустройство на музеите съгласно партийните изисквания. Според него за това свидетелстват поредицата от нормативни документи и инструкции, приети и приложени за една година. Комитетът за наука, изкуство и култура (КНИК) приема специално решение за устройството и работата на общите музеи с местно значение. В него се констатира, че те са призвани да способстват за формирана на марксистко-ленинския мироглед на трудещите се. На 12 август 1952 г. КНИК издава „Инструкция за начина за откриване на нови музеи или нови експозиционни отдели и изложби в музеи и за задълженията на ръководителите на музеите“²⁴. Като цяло новоизградената нормативна база цели изграждането на една унифицирана и централизирана музейна система. Същата тенденция се наблюдава и в приетия на 4 април 1969 г. Закон за паметниците на културата и музеите²⁵. Този закон осигурява на държавата (т.е. на партията) пълен контрол над всички културни дейности, които осъществяват музеите. В чл. 10 се дава определение за дейността на музеите – „те издирват, събират, изучават, съхраняват и популяризират движимите паметници на културата“. Тяхната дейност се урежда с правилници и наредби на председателя на Комитета за култура (КК). Съгласно чл. 5 ал. 1 на същия закон разпорежданията на Комитета за култура по въпросите, които засягат паметниците на културата, са задължителни за всички предприятия, учреждения, организации и граждани²⁶. С други думи, това означава, че всеки музей е изцяло зависим от държавата и по-специално от Комитета за култура. Държавата има пълен контрол над всички музейни дейности, включително назначаването на директорите на музеите. Това е един от многото закони на БКП, който „цели да централизира всички дейности в страната“²⁷.

ИЗГРАЖДАНЕ НА МУЗЕЙНАТА МРЕЖА И РЪКОВОДСТВО НА МУЗЕИТЕ

През 1949 г. започва одържавяването на съществуващите в България музеи. До това време съществуват само няколко музея, които се финансират изцяло от държавата, а други, много малка част, получават държавни дотации. През същата година е разработена двадесетгодишна

---

²⁴ Недков, С. Цит. съч., с. 243–245.

²⁵ Закон за паметниците на културата и музеите. В: *Държавен вестник*, № 29, 11 апр. 1969.

²⁶ Недков, Цит. съч. с. 254, 256.

²⁷ Petkova-Campbell, G. *A Place in Europe: Bulgaria and its Museums in "New" Europe*. Oxford, Publishers of British Archaeological Reports, 2009, p. 73.

програма за създаване на нови музеи до 1970 г.²⁸. Началото на 50-те години на XX век бележи началото на изграждането на новата музейна мрежа в страната. По данни на сектор „Музеи“ към Комитета за наука, изкуство и култура от април 1952 г. броят на субсидираните от държавата музеи в страната нараства на 137, в сравнение с едва 26 преди Втората световна война. Само през 1952 г. са открити два нови музея – на Социалистическото строителство в Димитровград и в Димитрово (Перник). Отварят врати и 17 нови къщи-музеи на революционери и дейци на изкуството²⁹.

Пълното оформяне завършва в края на същото десетилетие, когато се създават Окръжните исторически музеи. Това става реалност след въвеждането на новото административно-териториално деление на страната а през 1959 г. Окръжните музеи са методическите центрове за ръководство на музейното дело на територията на дадения окръг. Сравнително големите държавни субсидии в тази област благоприятстват стабилизирането на съществуващите музеи и галерии и създаването на много нови. Музейната мрежа покрива цялата страна, включително и най-отдалечените и погранични селища³⁰. Основният държавен орган, който е отговорен за музеите, е Комитетът за култура. Той ръководи музейното дело и надзора на паметниците чрез своите органи: Народните съвети и другите държавни органи, предвидени в ЗПКМ³¹.

Особено внимание в изграждането на музейната мрежа Партията отделя на мемориалните музеи на видни партийни дейци. Тези музеи се изграждат върху принципите на марксистко-ленинската методология и са „важно звено в работата на партията на идеологическия фронт, спомагат за по-нататъшното разгръщане на социалистическата културна революция, за класово-партийното възпитание на народа и подрастващото поколение, за формиране на новата социалистическа личност“³². Така с Постановление на Министерски съвет от 10 юли 1949 г. къщата на ул. „Опълченска“ № 66 в София, в която е живял Георги Димитров, е обявена за музей. По същото време в къщи-музеи се превръщат и домовете на Димитър Благоев, Васил Коларов, Никола Парапунов и др. В стремежа да се откриват все повече музеи на дейци на национално-революционното движение и работническото революционно движение, броят на мемориалните музеи нараства твърде бързо.

---

²⁸ Недков, С. Цит. съч., с. 241.

²⁹ Пак там, с. 243.

³⁰ Пак там, с. 261.

³¹ Пак там, с. 256.

³² Стоянов, К. Мемориалните музеи на видни партийни дейци. В: *40 години социалистическо музейно дело в НР България (Научна сесия – 15 ноември 1984 г.)*. София, 1985. Цит. по: Недков, С. Цит. съч., с. 262.

Само за една година 1956 г. броят на музеите на държавна издръжка нараства от 13 на 98. Тъй като тази тенденция се запазва и през следващите години, през 1962 г. е взето решение от ПБ на ЦК на БКП, според което откриването на такива музеи в бъдеще да става само с решение на секретариата на ЦК на БКП³³.

Други два важни за партията музеи, създадени изцяло с пропагандна цел са: Музеят на революционното движение в България, създаден с решение на Политбюро на ЦК на БКП от 1947 г. и Музеят на българо-съветската дружба, създаден с решение на политбюро на ЦК на БКП от 16 юни 1953 г.³⁴. Последният има за задача да отразява връзките между българския народ и народите на Съветския съюз.

ЦЕНЗУРНИ МЕРКИ И КОНТРОЛ ВЪРХУ ДЕЙНОСТТА НА МУЗЕИТЕ

През периода на държавния социализъм българските музеи се развиват при условия, изискващи от тях стриктно да следват директивите на партията. Те се превръщат по-скоро в политически и пропагандни отколкото в автономни културни институции. Първите стъпки в тази посока са свързани с изграждането на единна цензурна система в страната. Три са центровете, които следят и преценяват културната дейност – КНИК, отделът „Агитация и пропаганда“ при ЦК на БКП и Министерството на вътрешните работи. Политиката на БКП в културата се осъществява чрез КНИК. МВР санкционира проявите, определени от ЦК на БКП и КНИК като антинародни, политически вредни и т.н. В съответствие с политическата линия на Комунистическата партия КНИК внася, а Великото народно събрание приема закони за ликвидиране на частната инициатива културната дейност. Засилват се административната и политическата зависимост на организациите на интелегенцията от държавните и политическите органи. Този процес се реализира по две линии – първо, чрез анкети и политически проверки за минали и актуални изяви на членовете на творческите съюзи и, второ, чрез разширяване на материалната зависимост на интелегенцията от държавата, респективно от отделите на ЦК на БКП, които наблюдават културния живот. От КНИК зависи какво от кой автор може да се издава, чии картини и на какви теми могат да се експонират, какво да произвежда документалното кино и какво не, какви музикални и театрални формирания да се субсидират.

---

³³ Кисъв, И. *Музейното дело в България: Документална хроника (1945–1990)*. София, Моливчето, 2004, с. 16–17.

³⁴ Пак там, с. 16–17.

Процесът на пълно подчинение на интелектуалната дейност от политиката и усъвършенстване на идеологическия контрол довежда до учредяването през 1952 г. на централизирана цензурна институция, а именно – Главно управление по въпросите на литературата и издателствата (Главлит). То работи под непосредственото ръководство на ЦК на БКП, като всички по-важни негови политически инструкции и нареждания се утвърждават от ЦК. Основните задачи на Главлит са определени в две насоки – първо, борба срещу всевъзможните прояви на буржоазната идеология, сред които национализъм, шовинизъм, космополитизъм, расизъм и пр. Втората група отговорности на Главлит се счита за жизненоважна за социалистическата държава. То трябва да осуетява разгласяването на държавна тайна. Това определение засяга широк кръг институции – печат, радио, издателства, библиотеки, музеи, учебни програми, учебници и т.н.³⁵ Ето защо при оформянето на структурата на Главлит са включени седем отдела, всеки от които отговорен за различните институции. Сред тях е и отдел „Контрол на библиотеки, музеи и изложби“. До закриването на Главлит през 1956 г. този отдел е отговорен за провеждането на не едно и две „прочиствания“ на фондовете на тези институции³⁶.

Всъщност Главлит оставя своето наследство в политическия и културен живот на страната. Най-обученият и старателен състав от цензурни, макар и разпръснат продължава да прилага своите умения. През лятото на 1956 г. част от неговите сътрудници са назначени на работа в Министерството на културата, в БТА, в редакциите на някои вестници, в радиото. Запазен е по принцип и механизмът на действие на единната цензурна система: Политбюро (или отдел на ЦК и БКП) – цензори – репресивни институции. През 1952–1956 г. Главлит изиграва голяма роля за изграждането на единна цензурна система в България, а след това отпада като междинна институция, защото по принцип си е свършил работата³⁷.

Със закриването на отдел „Контрол на библиотеки, музеи и изложби“ към Главлит, обаче, цензурата върху дейността на музеите съвсем не е прекратена. За осъществяването на контрол и на т.нар. „методическо ръководство“ много често се организират национални съвещания. На тях се изтъкват и „слабостите“ на музеите, дават се насоки за тяхната работа. Така например като много сериозна слабост на българските музеи в доклад на Иван Кисьов се изтъква, че музеите не са съ-

---

³⁵ Чичовска, В. Цит. съч., с. 128–129.

³⁶ Пак там, с. 132.

³⁷ Пак там, с. 159–160.

образяват с решенията на Ноемврийския пленум и VIII конгрес на БКП и в експозициите им все още се намират „документи, които е трябвало отдавна да бъдат извадени“³⁸. Прочистването на документи и експонати е изява на догматичната санкция, която партията предприема спрямо музеите. Това в голяма степен е свързано и с утвърждаването на символната система и власт на БКП. Събраните в музеите колекции са доста по-обхватни и свързани с националната идеология, а не толкова с комунистическата. За да повлияе върху политиката на експониране и колекциониране в музеите, БКП от една страна цензурира експозициите чрез отстраняване на определени документи, а от друга насърчава събирането на материали, пряко свързани с историята ѝ. Тъй като партията открито разглежда музейните институции като пропагандни, за нея всяко отклонение от наложения канон е по своята същност „опортюнизъм“ и неизпълнение на поставените задачи.

За да укрепи музейната система с „верни на режима“ кадри, БКП поставя конкретни изисквания към работещите в музея. От страниците на списание „Музеи и паметници на културата“ през 1963 г. е отправено недвусмислено послание, че музейните работници са „най-облагодетелстваните пропагандистки работници на нашата партия“³⁹. За да се справят с поставените от партията задачи, на тях са им нужни „висока комунистическа идейност, широка култура и дълбока убеденост в правото дело на партията. Без тях, без тези качества, ние не бива и да влизаме в музейните зали“⁴⁰. Особено внимание е отделено на екскурзоводите, тъй като те са в пряка връзка с посетителите на музеите, като се отбелязва, че: „те трябва да бъдат прегледани и прослушани, да им бъде дадена конкретна помощ за по-нататъшен растеж“⁴¹. Така голяма част от работата на музейните работници е оценявана не спрямо професионални умения и компетенции, а чрез „предаността“ им към партията. И ако в началото на режима е необходимо единната система за цензуриране да „прослушва“ музейните кадри, да дава специални инструкции и наредби относно дейността на музеите, то постепенно тя се задейства така ефективно, че се превръща в пълна самоцензура на музейните специалисти. Ето защо режимът не се нуждае от специални, официално обявени цензурни органи“⁴².

---

³⁸ **Кисъв, И.** По някои въпроси на научно-просветната работа в музеите. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 2, с. 27.

³⁹ [Уводна статия на редакцията]. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 2, с. 1.

⁴⁰ Пак там, с. 2.

⁴¹ Пак там, с. 2.

⁴² **Чичовска, В.** Цит. съч., с. 179.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ

След 1944 г. традицията от предишните години е прекъсната и в България е наложена т.нар. социалистическа музеология. Според тази музеология основната характеристика на музеите е, че те са държавни музеи, управлявани от различни органи на комунистическата партия. Музеоложките дейности в България са концентрирани главно върху изграждането на музеи, чиято основа цел е събирането на материали, свързани с процеса на социалистическо строителство⁴³. Най-общо функциите, които трябва да изпълняват музеите, се дефинират в контекста на борбата на БКП на идеологическия фронт и „възпитанието“ на българското общество. Основните положения на диалектическия материализъм дават изходните методологически моменти за съставяне на експозициите, а именно: „в природата и обществото явленията и събитията стават в определена обстановка и са свързани помежду си така, че винаги е налице тяхната взаимна обусловеност и вътрешна връзка, процесът на тяхното развитие от по-низши към по-висши форми“⁴⁴. Диалектико-материалистическият подход към експозицията е считан за задължителен особено в историческите музеи. Според тези насоки още при подготовката на тематичната структура на експозицията музейният работник трябва да намери начин да изясни взаимната връзка между историческите събития и явления, да изрази изменението и развитието и да покаже основните движещи сили⁴⁵. Така още в самото начало на изготвяне на експозициите се задават техните методологически основи и идеологически параметри.

В наръчника на Райна Пешева и Михаил Райчев от 1955 г. се обяснява как комунистическите идеи трябва да бъдат приложени в музейната работа. Той дава насоки за преустройството и изграждането на музеите от нов тип. Според този наръчник музеите в България трябва да бъдат от социалистически тип, с експозиции, изградени на принципите на марксизма-ленинизма. Всички музеи трябва да се трансформират, а това означава заличаване на всички знаци на миналото, като изцяло се промени съдържанието на музеите, същността и формите на предишните дейности – експозиционна дейност, изследователска дейност и колекциониране⁴⁶. За постигането на тази цел, всеки път, когато

---

⁴³ **Кръстева, С.** *Студии по музеология: книга втора*. София, Издателска агенция ФДК, 2003, с.141.

⁴⁴ **Сукманджиева, М.** За вътрешната връзка на музейните експонати. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 1, с. 26.

⁴⁵ Пак там, с. 26.

⁴⁶ **Пешева, Райна, Райчев, Михаил.** *Материали по музейно дело*. София, Наука и изкуство, 1955, с. 6

се изготвя експозиция, се съставя комисия. Тя се състои от ръководителя на отдел „Култура“ към общината, директора на музея и двама местни членове на БКП. От четиримата членове на комисията всъщност само музейният директор има нещо общо с музеите, което вече говори за това колко успешна ще е комисията.

Изисква се експозицията на народните общи музеи да има следната структура:

1. Исторически отдел с раздели:
  - Местният край до падането на България под турско робство.
  - Национално-освободителни борби.
  - Работническо революционно движение.
2. Отдел „Социалистическо строителство“, включващ:
  - Местната история на развитие на социализма.
  - Настоящи дейности на социалистическите хора.
3. Отдел „Природа“, който да разкрива фауната, флората и природните богатства на местния край⁴⁷.

Същият наръчник дава специални методически указания за изготвянето на експозиции на работническото революционно движение за освобождението на България от „капиталистическата експлоатация и фашисткото робство“⁴⁸. Според авторите изграждането на издържана и въздействаща експозиция има извънредно важно значение за създаването на социалистическо съзнание у народа и изграждането на социалистическа култура. Ето защо една добра музейна експозиция, казват Пешева и Райчев, трябва да отговаря на следните критерии:

- да разкрива и подчертава постиженията на комунистическата партия и да показва истинското лице на враговете на работническата класа;
- да отразява преди всичко историческото развитие на местното революционно движение, като се акцентира върху трудните, но героични революционни борби на работниците;
- да отразява ръководната сила на БКП в революционното движение и ролята ѝ на защитник на жизнените интереси на работниците;
- революционното движение да се разкрива в тясна връзка с битата на трудещите се при капитализма с тежкия икономически и социален гнет на капиталистическата експлоатация⁴⁹.

---

⁴⁷ Пак там, с. 7

⁴⁸ Пак там, с. 38

⁴⁹ Пак там, с. 41–42.

Също толкова внимание е отделено и на изграждането на експозициите, посветени на социалистическото строителство. Пешева и Райчев отправят сериозна критика към народните общи музеи, които според тях имат успехи при отразяване на миналото на страната, но „героичното настояще на народа, огромните исторически преобразования, постиженията на социалистическото стопанство и културно строителство все още не намират отражение в музейната експозиция“⁵⁰. Ето защо пред отделите за периода на социалистическото строителство са поставени за изпълнение следните задачи:

- да съдействат за комунистическото и патриотичното възпитание на трудещите се, като показват ярко, нагледно и убедително успехите на социалистическото строителство;
- да съдействат за укрепването на братската нерушима дружба с народите на СССР, показвайки огромната, безкористна и всестранна помощ на СССР;
- да пропагандират политиката на Българската комунистическа партия, верен и изпитан ръководител на народа, като показват нейната ръководна роля при изграждането на новата социалистическа държава;
- да въоръжават трудещите се с нов опит и практически знания за изграждането на социализма, като показват опита на първенците и методите на тяхната работа.

Накратко, обобщават Пешева и Райчев, построената експозиция трябва да играе активна политическа роля за активизиране на трудещите се в социалистическото строителство⁵¹.

ДЕЙНОСТ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ МУЗЕИ

Любим термин на музеолозите от периода на държавен социализъм е този за „популяризиране“ на културното наследство или с други думи това е т.нар. културно-масова дейност. Поради факта, че първостепенна задача пред музеите е пропагандата на комунистическата идеология, в „популяризирането“ много често, особено през първите години от управлението на БКП, активно се включват масово-политически организации – Отечествения фронт, младежката организация, организация за съдействие на отбраната, профсъюзите, средствата за масова информация и др. Заедно с тях музеите организират различни инициативи, сред които: прегледи, съревнования, седмици на музеите, кръжоци по исто-

---

⁵⁰ Пак там, с. 51–52.

⁵¹ Пак там, с. 52, 57.

рия на родния край, временни изложби, екскурзии до исторически места и паметници на културата, лектории с историческа тематика, беседи и статии в средствата за масова информация, конкурси с историческа тематика, чествания на бележити дати, съвещания и семинари за обмяна на опит, и др. Музеите участват дори в организирането на Димитровските експедиции за средношколци и пионери, посветени на изучаването на родния край. В тази посока работи и Министерство на културата, което организира от 1 юни до 30 ноември 1956 г. преглед-съревнование на културно-просветната и популяризаторската дейност на музеите. Като част от прегледа Министерството, Българската академия на науките, Националният съвет на отечествения фронт и ЦК на ДСНМ организират от 11 до 18 ноември същата година Седмица на музеите и паметниците на културата⁵². Ясно е, че макар и центрирани върху идеологическата пропаганда на социализма и марксизма, все пак и в този първи етап, музеите имат и патриотични задачи. Друга инициатива е създаването на Клуб на музейните работници в България. Клубът е създаден през 1961 г. и има следните сектори: „Пропаганда“, „Квалификация и обмяна на опит“, „Научно-методически“, „Нови почини и съревнования“, „Социално-битови въпроси“. Разглеждат се въпроси, отнасящи се до отделни музеи и такива от общ характер, засягащи всички музеи в страната⁵³. Широк мащаб обаче всички изброени по-горе инициативи получават едва след втората половина на петдесетте години.

БКП търси много и различни начини, за да достигнат нейните послания посредством музейната институция до целевата група – работниците. Една от инициативите в тази посока е изграждането на музейни сбирки към предприятията. През 1964 г. е сложено началото на организирано движение за изучаване и популяризиране на революционната история на фабриките и заводите. Централният съвет на профсъюзите подкрепят тази идея, защото според тях работата по проучването и написването на история на предприятията несъмнено „увлича работническите колективи в активна просветна работа, запознава ги с героичните борби на работническата класа, със славните страници на социалистическото строителство“⁵⁴. В лицето на тези сбирки се провижда начин да се популяризира историята на предприятията. От друга страна, се счита, че те ще помагат да илюстрират различни социални явле-

---

⁵² **Кисъв, И.** *Музейното дело в България: Документална хроника (1945–1990)*. София, Моливчето, 2004, с. 58.

⁵³ **Бошнаков, С.** Пет години клуб на музейните работници в България. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 1, с. 58–60.

⁵⁴ **Калоара, Б.** Музейните сбирки към предприятията – огнища на комунистическо възпитание. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 1, с. 43.

ния, свързани с положението на работническата класа, с промените в нейната структура, в общественото съзнание и общественно-политическата ѝ роля. Това превръща тези музейни сбирки във „важно средство за комунистическото възпитание на трудещите се“⁵⁵. Такива музейни експозиции са създадени например в Металургичния комбинат в Кремиковци и вагонния завод „Червено знаме“ в Бургас⁵⁶. Уредниците им са насърчавани да работят в тясно сътрудничество с държавните музеи, за да получават от там методологическа помощ. Освен това от тях се изисква да събират материали за ударници, рационализатори, участници в движението за комунистически труд, показващи пример за „трудоу героизъм“. Целта, която трябва да постигнат тези музейни сбирки е да оставят „незаличими следи в съзнанието на работниците“ и да укрепят тяхната „гордост, че работят в предприятие със славно минало и достойно настояще“⁵⁷.

Тъй като експозиционната работа на музеите е от първостепенно значение за осъществяване на поставените им от Партията задачи, често явление са националните съвещания, на които се обсъждат експозициите на музеите. В действителност обаче това не са места, на които музейните уредници свободно да обсъждат професионални проблеми, а форум, от който отдел „Музеи“ към Комитета за култура и изкуство (КИК) да даде своите оценки и препоръки към музеите, както и да отчете „слабостите“ в тяхната дейност. Повод за цялостна оценка на работата музеите от страна на КИК се оказва Националното съвещание по научно-просветната и идейно-възпитателна работа на музеите, проведено на 20 и 21 май 1963 г. На този форум музейните работници за пореден път са призовани да видят своите задачи в светлината на речите на Годор Живков пред дейците на културния фронт и пред Конгреса на комсомола. Зам.-председателят на Комитета по култура и изкуство Ангел Будев дава напътствия за ролята на музеите в борбата на идеологическия фронт⁵⁸. Съвещанието получава широк отзвук в периодиката и скоро след неговото провеждане директорът на отдел „Музеи“ към КИК публикува на страниците на сп. „Музеи и паметници на културата“ основни изводи от съвещанието, критика и препоръки към работата на музеите. Като безспорен успех се отчита разширяването на научно-просветната работа на музеите. Това включва организирането на походи, пътешествия и екскурзии до исторически места, паметници на културата и обекти на социалистическото строителство. На следващо мяс-

---

⁵⁵ Пак там, с. 43.

⁵⁶ Пак там, с. 43.

⁵⁷ Пак там, с. 44.

⁵⁸ **Миланов**, З. Съвещание по въпросите на научно-просветната работа на музеите. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 2 с. 49–50.

то като напредък се оценява и провеждането на събрания и вечери на родния край в градове, села, предприятия, училища и пр. Като най-голям успех Кисьов отчита увеличения брой посетители и печатната пропаганда: „сега почти няма музей, който да не е издал пропаганден материал“⁵⁹. С оглед на задачите на настоящия текст обаче по-голям интерес представляват критичните забележки, които той отправя към музеите. Като обща слабост на беседите в проверените музеи той изтъква обективизмът: „В редица случаи не е ясна позицията на музейния работник, неговото отношение към фактическия материал. Това до голяма степен говори за недооценяване на идейно-политическата значимост на всяка беседа, провеждана в музея“⁶⁰. Друг момент, който се отбелязва е, че само около 10–12% от общия брой на посетителите са селяни-кооператори. Кисьов предлага за мярка за посещаемостта на музеите да се счита броят на работниците и селяните-кооператори. На пръв поглед избраната целева група изглежда нетрадиционна за институции като музеите. БКП обаче се опитва посредством музеите в ролята им на пропагандни институти да достигне до всички слоеве на обществото. За да се осъществи тази масовост на музейните начинания, са ангажирани и партийните комитети по места. Те трябва да подпомагат цялостната дейност на музеите, в това число научно-просветната им работа⁶¹. По този повод в друга своя статия от същата година Кисьов отново повтаря, че: „Не трябва да останат хора от село и предприятие, които да не са посетили музеите в съответния окръг. За това е нужна помощта и на масовите организации както по места, така и централно“⁶².

Средата на 60-те години за българските културни институции минава под знака на честването на 50-годишнината на „Великата октомврийска социалистическа революция“. Основната задача, възложена на българските музеи от Партията, е отразяването в експозициите на революцията и влиянието ѝ в България. Във връзка с това как музеите да се готвят за честването на 50-годишнината отдел „Музеи“ дава указания. Този отдел и Музеят на революционното движение в България в изпълнение на решението на Политбюро от 29.VI. 1965 г. започват подготовката на изложба. На окръжните исторически музеи също е възложено да изготвят свои изложби. Така например Музеят във Варна подготвя изложба на тема „Варна и българо-руските и българо-съветските връзки“, Музеят в Благоевград подготвя изложба на тема

---

⁵⁹ Кисьов, И. По някои въпроси на научно-просветната работа в музеите. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 2 с. 27.

⁶⁰ Пак там, с. 28.

⁶¹ Пак там, с. 29–30.

⁶² Кисьов, И. Какви задачи стоят през музеите през 1964 г. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 4, с. 2.

„От векове за векове“ с повече от 30 табла⁶³. Не е нужно да се отбелязва, че всички предприети инициативи и изготвени изложби имат изцяло пропаганден характер.

Поредното национално съвещание е проведено на 5–6 май 1967 г. в гр. Плевен. Този път темата за обсъждане е съдържанието на експозициите в музеите и отделите „Възраждане“. Преди съвещанието отдел „Музеи“ при КИК изпраща до всички музи и отдели „Възраждане“ доклад на тема „Състояние, проблеми и перспективи на развитие на отделите „Възраждане“ с цел „да се запознаят с преценката на комитета и се подготвят за съвещанието“⁶⁴. Преценката е направена след като комисията на КИК посещава и обсъжда 31 музейни експозиции, посветени на този период⁶⁵. От доклада на комисията става ясно, че музеите и отделите „Възраждане“ са изграждани на „правилна методологическа основа и на дело представляват центрове за патриотично възпитание, средища за борба срещу националния nihilизъм“⁶⁶. Самата процедура на провеждане на тези съвещания говори за формалния характер на подобен род събития. След провеждане на съвещанието на страниците на сп. „Музеи и паметници на културата“ гордо се отчита, че участниците в него са изразили „пълно съгласие с основните постановки на доклада, с анализа и препоръките, дадени в него“⁶⁷. С други думи от такива обсъждания не произтичат промени „отдолу“, инициирани от музейните уредници, а по-скоро се налагат задачи „отгоре“ в лицето на Отдел „Музеи“ към КИК.

По време на целия период на държавния социализъм има утвърдена практика след всеки конгрес на БКП той да бъде отразяван в експозициите. Следват и безброй публикации, посветени на решенията на партията. Статиите са изпъстрени с противоречиви изявления и оценки. От една страна, КИК твърди, че отразяването на конгресите в музейните експозиции е сфера, в която са постигнати „безспорни успехи“. От друга страна, редовно като голяма „слабост“ се изтъква недостатъчното отразяване на „славното настояще“. Така например след Деветият конгрес на партията (1966 г.) като сериозен проблем се отчита това, че настоящето не е показано в синтезиран вид в музейните експозиции.

---

⁶³ **Кисъв, И.** Как нашите музеи се готвят за чествуването на 50-годишнината на Великата октомврийска социалистическа революция. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 3, с. 46.

⁶⁴ **Гаврилова, М.** Национално съвещание за обсъждане съдържанието на експозициите в музеите и отделите „Възраждане“. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 3, с. 60.

⁶⁵ Пак там, с. 60.

⁶⁶ Пак там, с. 61.

⁶⁷ Пак там, с. 60.

Въпреки че се оценена изключителната трудност на тази работа, изрично се подчертава, че тя е „абсолютно необходима“⁶⁸. Към тази критика се добавя и съжалението, че музейните работници рядко дават мнения и предложения, че опитът на съветската музеология все още не е изучен и приложен в българската практика.

ПЕРИОД НА РЕФОРМИ: КОМУНИСТИЧЕСКИ НАЦИОНАЛИЗЪМ В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ

Нормативните, административните и управленски промени, които настъпват, са съпътствани с промяна и в „публичното говорене“ на Партията. Призивната риторика от началните години на социализма до средата на 60-те години бива заменена от един особен дискурс на комунистически национализъм. Пропагандата в „чист вид“ от страниците на сп. „Музеи и паметници на културата“ отстъпва място на все по-изявен национализъм в трактовката на културно-историческото наследство. От средата на 60-те години започва преустройство, свързано с целенасоченото внедряване на т.нар. „държавно-обществено“ начало в областта на културата⁶⁹. Според Иван Еленков⁷⁰ това означава допускане на много специфично, макар и формално, но експертно управление в „системата на културата“. „Държавно-общественото начало“, казва той „би могло да се определи като усилие за административно-ръководна специализация и професионализация на управлението на културата, разбира се пак под политическия и идеологическия контрол на партията, но без самата тя да е свързана с отговорността на преките, конкретни управленски актове“⁷¹. Именно през този период започва и профилиране на музеите, което цели експозицията на всеки музей да придобие свой специфичен облик на основата на събираните от района паметници и „това трябва да бъде условието, което да оправдава съществуването му“⁷². Във връзка с това е променена правната регламентация на музейната дейност с приемането на Закон за паметниците на културата и музеите на 4 април 1969 г.⁷³. На базата на него Музейният съвет към КИК разработва и утвърждава редица нормативни докумен-

---

⁶⁸ **Миланов, З.** Мнение по работата на музеите след IX конгрес на БКП. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 1, с. 41.

⁶⁹ **Недков, С.** Цит. съч., с. 273.

⁷⁰ **Еленков, Иван.** *Културният фронт*. София, Институт за изследване на близкото минало, 2008.

⁷¹ **Еленков, И.** Цит. съч., с. 202.

⁷² **Трети конгрес на българската култура** (18–20 май 1977 г.). Стенографски протокол. София, 1977, с. 163. В: **Недков, С.** Цит. съч., с. 269.

⁷³ **Закон за паметниците на културата и музеите**. В: *Държавен вестник*, № 29, 11 апр. 1969.

ти за организацията на събирателската, научноизследователската и културно-масовата дейност на музеите. Осъществява се по-близка връзка между музеите и институтите на БАН⁷⁴.

Близко двадесет години след приемането на Постановление № 1608 на МС от 1951 г. резултатите от него са налице – неимоверно нараснала музейна система, състояща се от еднотипни общопрофилни музеи. В своя статия, посветена на експозициите и историческата специфика, Магдалина Станчева обобщава периода така: „Българските исторически музеи в своето бързо израстване през последните 30 години са преминали през етапа на създаването една след друга твърде подобни една на друга експозиции... Всеки исторически музей се стреми и трябва да се стреми към ярка, своеобразна, единствена и неповторима експозиция. Колкото по-гъста е музейната мрежа и колкото по-подвижно е обществото, толкова по-необходимо е това“⁷⁵. Единното ръководство на музейната система, стриктният партийен контрол и налагането на идеологически клишета дава като резултат шаблонизирани експозиции. Това с особена сила важи за историческите музеи, тъй като те репрезентират националната история на страната и представят едни и същи исторически събития, при това с еднаква идеологическа трактовка. Ето защо първата предприета стъпка е ограничаване създаването на нови музеи. Към онзи момент в държавата функционират 204 държавни музея и 450 музейни сбирки на обществени начала. С тези количествени показатели България заема челно място сред тогавашните социалистически страни по отношение на броя на музеите спрямо броя на населението: средно на 45 000 души се пада един държавен музей. Структурата на музейната мрежа се характеризира със следните данни: исторически музеи – 99, мемориални – 53, специализирани – 52. Ето защо когато се обсъждат възможностите за развитието на музейното дело в близките 10-15 години, не веднъж е предлагано да се преустанови създаването на нови музеи, а усилията да се насочат изключително към преустройството на съществуващата музейна мрежа чрез преодоляване на традиционната унифицираност на историческите музеи⁷⁶. С оглед на процеса на специализиране на музеите се създават Окръжните дирекции „Културно-историческо наследство“, които да осъществяват държавната политика в тази област⁷⁷. Веднъж започнат, за съжаление, този про-

---

⁷⁴ **Втори конгрес на българската култура** (14–16 декември 1972). Стенографски протокол. София, 1973, с.183. В: **Недков, С.** Цит. съч., с. 279.

⁷⁵ **Станчева, М.** Експозиция и историческа специфика. В: *Музеи и паметници на културата*, 1980, № 1, с. 37.

⁷⁶ **Трети конгрес на българската култура** (18–20 май 1977 г.). Стенографски протокол. София, 1977, с. 524–525. В: **Недков, С.** Цит. съч., с. 270.

⁷⁷ **Недков, С.** Цит. съч., с. 340

цес не е завършен. И до днес, близо четиридесет години по-късно, музейната система носи отпечатъците на шаблонност в експонирането.

1300-ГОДИШНИНАТА ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА: МОБИЛИЗИРАНЕ НА МУЗЕИТЕ В ПРЕДЮБИЛЕЙНАТА ПОДГОТОВКА НА ЧЕСТВАНИЯТА

Странната симбиоза между идеологиите на национализма и комунизма към края на социалистическия период проличава най-ясно по време на подготовката за честванията на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Според Иван Еленков за граница между вече остарелия идеологически формат на всенародните паметни тържества и новите концептуализации на културните нагласи може да се приеме документът от 1977 г. „Идеен проект за характера, целите и насоките на дейността, свързана с 1300-годишнината от основаването на българската държава“⁷⁸. В средата на 70-те години разграничителната линия между износения и новия формат на паметните чествания най-ясно може да бъде уловена в съзнателните усилия да се постигне промяна на техните социални функции – от изолирана културно-просветна кампания за възхвала на миналото към поддържане на дълготраен процес, към подход, който не се вмества в представата за еднократно тържество, към стратегия за празник като „мащабно и комплексно програмиране в духовния и социален живот на страната“⁷⁹. Именно като такава стратегия, казва Иван Еленков, е замислен „Идейният проект“ от 1977 г.

След „Идейния проект“ вторият основен документ в подготовката на 1300-годишнината е „Национална програма за развитие и координация на дейностите, свързани с 1300-годишнината от основаването на българската държава“, изготвена през ноември 1978 г.⁸⁰ Тя включва четири програмно-тематични направления, а именно: „Паметта на родината“, „Социалистически принос 1300“, „Строим 14-и век на България“ и „Българи“. Мобилизацията на музеите и структурите по съхранение и опазване паметниците на културата се задвижва по направлението „Паметта на родината“. Замислят се инициативи като „Движение

---

⁷⁸ **Идеен проект** за характера, целите и насоките на дейността, свързана с 1300-годишнината от основаването на българската държава. В: За достойно посрещане на 1300-годишнината от основаването на българската държава. Сборник основни материали за подготовката на 1300-годишнината от основаването на българската държава. София, 1979 г., с. 32–33. Цит. по: Еленков, Ив. Цит. съч., с. 361–362.

⁷⁹ ЦДА, ф.405, оп. 9, а.е. 263, л. 5. Протокол № 6 от заседание на Председателството на Комитета за култура... В: Еленков, И. Цит. съч., с. 362.

⁸⁰ ЦДА, ф. 405, оп. 9, а.е. 263, л. 3. Протокол № 6 от заседание на Председателството на Комитета за култура... В: Еленков, И. Цит. съч., с. 383.

за издирване материали и документи за историческите средища и за първорадетелите на българската култура – 1878–1981 г.“ Същевременно се работи по две годишна изява на базата на националния музеен фонд, която да продължи от 1980 г. до 1982 г. – национална музейна експозиция „Материалната и духовната култура на българина през вековете“. Подготвя се и постоянна юбилейна изложба „Народни занаяти 1300“, както и проект за „Музей на българския театър“⁸¹. Освен изготвянето на изложби във връзка с честването на 1300-годишнината е предвидено и строителство на нови музеи. За периода 1976–1981 г. са отпуснати 30 млн. лв. за да се построят 18 нови музейни сгради⁸².

Безспорно една от най-мощните инициативи, отнасящи се до културно-историческото наследство и музеите, е откриването на Националния исторически музей (НИМ). Това събитие е готвено за юбилейната 1981 година. Постоянната експозиция на музея официално отваря врати за посетители едва три години по-късно. НИМ е създаден през 1973 г. с разпореждане № 90 на Бюрото на Министерски съвет. В продължение на десет години негова основна задача е създаването на представителна музейна експозиция в чест на 1300-годишнината на българската държава. За експозицията на Националния музей е определена Съдебната палата, като са планирани средства за нейното преустройство. Основната идея на постоянната експозиция, разкрита в един от протоколите на експертния съвет, обсъждал тематико-експозиционния план, е „да се покажат върховете постижения в историческото развитие на българския народ“⁸³. В същия документ са изброени и самите постижения – те са десет на брой:

Краят на неолитната епоха

Краят на бронзовата епоха

Периодът VI–III век – Тракийската култура

Периодът II–III век – разцвета на Римската империя

Периодът VII–XIV век – Златния век на Симеон

Периодът XII–XIV век – културата на Втората българска държава

Периодът XVII–XIX век

Периодът на 30-те години и развитието на пролетарската култура в България

9 септември 1944 г.

---

⁸¹ **Национална програма** а развитие и координация на дейностите, свързани с 1300-годишнината... с.146-147 в: Еленков, И. *Културният фронт*, с. 384.

⁸² **Кисъв, И.** *Музейното дело в България: Документална хроника (1945-1990)*. София, Моливчето, 2004, с. 81.

⁸³ **Протокол от експертен съвет**, проведен на 30.07.1981 г., с. 1 (личен архив на един от членовете на съвета).

25-годишнината на Априлския пленум и годината на XII конгрес и на 70-годишнината на др. Живков⁸⁴.

В излагането на тези върхови постижения се дава предимство на „прогресивните явления – борба за свобода и прогрес и творчество, остойностени като принос в общочовешкото развитие и култура“⁸⁵. Основните теми на експозицията са: Народ, Държава, Борби, Култура, обединени от по-общата идея „България – кръстопът на цивилизации“⁸⁶. В последна сметка социалистическият период не е представен в музея. Доизграждането на „славното настояще“ в експозицията остава неосъществено намерение. Музеят е открит тържествено на 2 март 1984 г. от генералния секретар на Централния комитет на Българската комунистическа партия Тодор Живков. В словото си при откриването на музея той го определя като „нова голяма придобивка за нашата социалистическа култура, за съвременното ни музейно дело, нов израз на грижата на Българската комунистическа партия и на нейната последователно провеждана априлска културна политика“⁸⁶. За да стане ясно какво именно се е очаквало от НИМ, ще си позволя да цитирам още няколко пасажа от словото на Тодор Живков: „Драгоценни документи потвърждават голямата историческа истина, че нашите земи са били населявани от жизнен, трудолюбив, надарен и непреклонен народ. Откриването на Националния исторически музей е естествено продължение на всенародното чествуване на 1300-годишнината от създаването на българската държава, получило широк отклик в целия свят. То показва още веднъж колко важна за нас е научнообоснованата, класово-партийна оценка на миналото. Ние включваме в съкровищницата на нашата социалистическа култура всичко ценно и прогресивно, създадено от българския народ и от човечеството. Ние – както неведнъж сме подчертавали – сме чужди на nihilism, така и на идеализацията на отделни исторически явления. Но, както неведнъж сме изтъквали – гордеем се с националната си история и свято ще я пазим. Вярвам, че Националният исторически музей ще бъде истинска школа за родолюбие и за комунистическо възпитание на трудещите се и на младежите“⁸⁷.

---

⁸⁴ Пак там, с. 2.

⁸⁵ **Бербенлиев, Пейо.** *Информация относно преустройството на Съдебната палата и подготовката на експозицията на Националния исторически музей до Бюрото на Комитета за култура* (личен архив на един от респондентите ми).

⁸⁶ **Живков, Т.** Нова голяма придобивка за нашата социалистическа култура, за съвременното ни музейно дело: Слово на другаря Тодор Живков при откриването на Националния исторически музей, София, 2 март 1984 г. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 3–4.

⁸⁷ Пак там, с. 3–4.

От всички цитирани документи и най-вече от словото на Тодор Живков проличават сложните релации и преплитания на комунистическата идеология с тази на национализма. Словото на Живков е красноречив пример за опитите на комунизма да вземе елементи от българския национализъм. И ако в началните години от управлението БКП нейната реторика е изцяло просъветска, то към края по времето на „зрелия социализъм“ тя е изцяло обърната към национализма. Тази промяна е видима и в трансформирането на задачите, които се поставят пред музейните институции. Първоначално образователната функция, която се възлага на музеите, изисква от тях да представят на посетителите идеологията на социалистическия интернационализъм. Пред българските музеи са поставени грандиозни задачи да ограмотяват, да образуват всички хора, най-вече подрастващите, работниците и селяните кооператори. Като най-важното условие в случая е това образование да е изградено на комунистически принципи. Постепенно обаче към това се добавя и възпитанието в патриотизъм, което разбира се върви ръка за ръка с идеята за интернационализъм. Все по-често родолюбието е това, което излиза на преден план. Затова и експозициите от този период трябва да изградят образа на една социалистическа страна, която съхранява всичко „прогресивно“ от националното си наследство. Неслучайно Иван Еленков говори за историзиране на културата от края на 70-те и през 80-те години. Според него това е търсене на „плюралистична формула на припомнящо миналото легитимиране на настоящето посредством нов официален език и нови идеолого-пропагандни послания, формула, постигаща мобилизация и мистификация на дискурса по националната история с реформулиране на комунистическата символика и митология в национален култ, артикулиран като отворен и включващ всичко ценно и достойно от хилядолетната българска културна традиция“⁸⁸.

Така създаването на НИМ се явява еманация на този национален култ – да се пази свято националната история. Показателна е и речта на Георги Йорданов при откриването на музея, в която се твърди, че музеят „ще бъде чист извор на пламенно родолюбие и социалистически интернационализъм, широк прозорец към света за значимия дял на българския народ в материалния и духовен напредък на съвременното човечество“⁸⁹. Сред последвалите многобройни публикации и коментари в печатните издания, посветени на новооткрития музей, преобладава

---

⁸⁸ Еленков, И. Цит. съч., с. 376.

⁸⁹ Йорданов, Г. Нова съкровищница на дълговечната памет, на революционния дух на народа български: Слово на другаря Георги Йорданов при откриването на Националния исторически музей. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 4.

мнението, че социалистическото общество е „узряло“ за своя музей. Бившият директор на НИМ Анчо Анчев дава още по-крайно мнение защо точно на този етап е създаден Националният музей. Според него въпреки големите усилия, поради незаинтересованост на буржоазните правителства, възрожденската мечта за единно национално хранилище на исторически ценности не е постигната до победата на социалистическата революция: „Едва в условията на нова, социалистическа България, едва в условията и атмосферата, създадени от априлската линия на партията за марксистко-ленинска оценка на българската история, за изплуване на прогресивните революционни традиции като източник за патриотично и интернационално възпитание, стана възможно превръщането на тази мечта в действителност“⁹⁰. Така според Анчев комунистическото управление се оказва единствено възможното условие за възникването на национален музей или с други думи национализмът се явява зависим от комунизма. В това абсурдно твърдение всъщност проличава цялата немощ на комунистическата идеология от този период.

Направеният преглед на идеологическите основания на музейната институция през периода на държавен социализъм илюстрира с конкретни примери няколко тези. На първо място това е проблематичната публичност, която музеят има през социализма: от една страна той е част от властовата структура, средство за масова пропаганда на комунистическата идеология, а от друга страна претендира да представя „народната култура и памет“, да представлява нацията, народа, хората. Това непримиримо противоречие се изостря допълнително от факта, че пространството на музея се усвоява от БКП с цел публична изява, визуализация и предметизация на нейната история. Именно в музея тя легитимира своето минало като партия на народа, експонира „доказателствената част“ на своята история. Така музейният уредник се явява един вид изпълнителното тяло на институцията музей, което определя траекторията на посетителя и осъществява йерархическия надзор от страна на Партията. Това буквално унищожава доверието на посетителите в музейната институция и ще прекрати връзката общност-музей за дълги години напред. Ходенето „под строй“ на музей допълнително дистанцира хората, а стремежът да се „просветят“ и привлекат за посетители селяните-кооператори и работниците превръща музеите по-скоро в педагогически, отколкото в културни институти. Когато към края на социалистическия период идеологическите клишета окончателно са се изпразнили съдържателно, превес в призивите на Партията взема националната идеология. Макар по време на целия период национализ-

---

⁹⁰ Анчев, А. Осъществена мечта и бъдеща отговорност на българската музейна колегия. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 8

мът и комунизмът да вървят ръка за ръка в социалистическите музеи, към края на управлението на БКП по време на т. нар. „зрял социализъм“ Партията често прибегва до националната идеология, стремейки се отчаяно да спечели доверие и да се „представи“ като партия на народа. Зад апела за опазване на хилядолетната българска култура се крие последният опит на Партията да легитимира своето управление.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов**, Румен. Бележки върху (соц)носталгията. Двадесет години след това.... В: *Култура*, 2012, № 9, с.10–11. ISSN 0861-1408
- Анчев**, А. Осъществена мечта и бъдеща отговорност на българската музейна колегия. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 8–11.
- Баева**, Искра, **Калинова**, Евгения. *Социализмът в огледалото на прехода*. София, Изток-Запад, 2011.
- Бошнаков**, С. Пет години клуб на музейните работници в България. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 1, с. 58–60.
- Гаврилова**, М. Национално съвещание за обсъждане съдържанието на експозициите в музеите и отделите „Възраждане“. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 3, с. 59–61.
- Гюрова**, С. *Музейното дело в България*. Плевен, Фондация Арете, 2006.
- Еленков**, И. *Културният фронт*. София, Институт за изследване на близкото минало, 2008.
- Живков**, Т. Нова голяма придобивка за нашата социалистическа култура, за съвременното ни музейно дело: Слово на другаря Тодор Живков при откриването на Националния исторически музей, София, 2 март 1984 г. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 3–4.
- Закон за паметниците на културата и музеите**. В: *Държавен вестник*, № 29, 11 апр. 1969
- Закон за събиране на материали за съпротивителното движение в България**. В: *Държавен вестник*, № 177, 3 авг. 1949.
- Знеполски**, Ивайло. *Българският комунизъм - социокултурни черти и властова траектория*. София, Сиела, Институт за изследване на близкото минало, 2008.
- Илиев**, К. Българската комунистическа партия и културно-историческото наследство. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 34–37
- Йорданов**, Г. Нова съкровищница на дълговечната памет, на революционния дух на народа български: Слово на другаря Георги Йорданов при откриването на Националния исторически музей. В: *Музеи и паметници на културата*, 1984, № 3, с. 4.

- Кабакчиева, Петя.** Дебатите за комунизма в България – в търсене на методологическо осмисляне. В: *Пирон: Издание на Културен център на СУ “Св. Климент Охридски”* [онлайн]. 2009, № 2. [Прегледан на 15.02.2013]. Достъпно от: <http://piron.phls.uni-sofia.bg/broj-2-2009/item/92-debatite-za-komunizma-w-bylgaria-w-tyrsene-na-metodologichesko-osmisliane>
- Калоара, Б.** Музейните сбирки към предприятията – огнища на комунистическо възпитание. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 1, с. 40–45.
- Кисъв, И.** Как нашите музеи се готвят за чествуването на 50-годишнината на Великата октомврийска социалистическа революция. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 3, с. 42–46.
- Кисъв, И.** Какви задачи стоят през музеите през 1964 г. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 4, с. 1–4.
- Кисъв, И.** *Музейното дело в България: Документална хроника (1945-1990)*. София, Моливчето, 2004.
- Кисъв, И.** По някои въпроси на научно-просветната работа в музеите. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 2, с. 26–30.
- Кисъв, И.** Работата на музеите на по-високо идейно-политическо равнище. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 2, с. 1–2.
- Кръстева, С.** *Студии по музеология. Кн. 2*. София, Изд. агенция ФДК, 2003.
- Миланов, З.** Мнение по работата на музеите след IX конгрес на БКП. В: *Музеи и паметници на културата*, 1967, № 1, с. 40–45.
- Миланов, З.** Съвещание по въпросите на научно-просветната работа на музеите. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 2, с. 49–50.
- Музеи и паметници на културата.** Орган на Комитета по културата и изкуството и ЦК на Профсъюза на работниците от полиграфията и културните институти - Клуб на музейните работници. София, Комитета по културата и изкуството, 1956-1988. ISSN 0324-1793.
- Недков, С.** *История на музейното дело в България*. София, Агенция Европрес, 2006.
- Пешева, Райна и Райчев, Михаил.** *Матирали по музейно дело*. София, Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1955.
- Силяновска-Новикова, Т.** *Основи на музеезнанието: Лекции и изследвания*. София, Наука и изкуство, 1972.
- Станчева, М.** Експозиция и историческа специфика. В: *Музеи и паметници на културата*, 1980, № 1, с. 36–42.
- Стоянов, К.** Мемориалните музеи на видни партийни дейци. В: *40 години социалистическо музейно дело в НР България (Научна сесия – 15 ноември 1984 г.)*. София, 1985.

Сукманджиева, М. За вътрешната връзка на музейните експонати. В: *Музеи и паметници на културата*, 1963, № 1, с. 26–28.

Чичовска, В. ГЛАВЛИТ (1952-1956): Изграждане на единна цензурна система в България. В: **Панайотов, Ф.** съст. *Политическата цензура в България*. Варна, ВСУ „Черноризец Храбър“ Университетско издателство, 2003.

Шарова, К. Накратко за пътя на музеите в България. В: **Гюрова, С.** *Музейното дело в България*. Плевен, Фондация Арете, 2006, с. 42.

Petkova-Campbell, G. *A Place in Europe: Bulgaria and its Museums in “New” Europe*. Oxford, Publishers of British Archaeological Reports, 2009.